רבי אליעזר ופרה אדומה

א. הקשר המיוחד של רבי אליעזר לפרה אדומה

בתנחומא (חקת ח, וכן בפסיקתא דר"כ פיסקא ד ובבמדבר רבה, פר' יט, ז) ישנו מדרש מופלא על הקשר המיוחד של רבי אליעזר למצוות פרה אדומה:

> רבי אחא בשם רבי יוסי בר חנינא אמר: בשעה שעלה משה למרום שמע קולו של הקב"ה יושב ועוסק בפרשת פרה אדומה, ואומר הלכה בשם אומרה, רבי אליעזר בני אומר: עגלה בת שנתה ופרה בת שתים. אמר משה לפניו: רבש"ע, העליונים ותחתונים שלך הן ואתה אומר הלכה בשמו של בשר ודם? אמר לו: צדיק אחד עתיד לעמוד בעולמי ועתיד לפתוח בפרשת פרה אדומה תחלה, רבי אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים. אמר לפניו: רבון העולמים, יהי רצון שיהא מחלצי! אמר לו: חייך שהוא מחלציך,[1] הה"ד 'ושם האחד אליעזר' (שמות יח, ד), ושם אותו המיוחד אליעזר.[2]

המדרש עומד על כך שמסכת פרה פותחת ב'רבי אליעזר אומר...'. לא זו בלבד שדעתו הובאה ראשונה, אלא גם הניסוח מקדים את שמו לדבריו, ולא 'עגלה בת שנתה... דברי ר' אליעזר'. מסתבר שהמדרש מתבסס גם על העובדה הנדירה שמסכת פותחת בשמו של חכם. מכל מקום, מדרש זה אומר דרשני: מדוע זכה רבי אליעזר לפתוח בפרה אדומה תחילה, ולמה רצה משה שדווקא הוא ייצא מחלציו? ובלשון ה'בני יששכר' (תשרי, יב):

> יש לתמוה הפלא ופלא, מהו החשק הנמרץ שחשק משה שיצא זה מחלציו על אומרו פרה בת שתים וכו', ועוד רבו כמו רבו הדקדוקים, אינן נעלמים מעין כל משכיל...

עי"ש ביאורו על דרך הסוד.[3]

---

1. בפשטות משמע שר' אליעזר היה לוי, אך עיין ברד"ל, קונטרס בית צדיק, בהקדמת ביאורו לפרדר"א.
2. המהרז"ו, בהקדמת ביאורו לפרדר"א: 'מאמר האחד אליעזר', מהדו' זכרון אהרן עמ' 28, מבאר שהדקדוק מכך שלא נאמר 'ושם השני'. לעניין יחסו המיוחד של ריב"ח, בעל מימרה זו, לרבי אליעזר, יש לציין עובדה מעניינת: בכמה מקומות משתדל ריב"ח לצמצם את מחלוקות ר"א וחכמים (ברכות נ ע"ב, פסחים כא ע"א, ב"ב ק ע"א, ב"ב סו ע"ב 'בדף של מתכת מחלוקת' וברשב"ם, תמורה יט ע"ב, ירושלמי תרומות פ"ה ה"ב). מצאנו כיו"ב אצל ריב"ח גם כלפי חכמים אחרים (ביצה ז ע"ב, זבחים יד ע"ב, חולין כו ע"א, ואולי גם זבחים מו ע"ב, עי"ש), אך בכל אלו מצטרף ריב"ח לדעה אחרת האומרת כך, ואין זה חידוש בלעדי שלו, דוק ותשכח.
3. פרשה זו יפה נדרשת במהרז"ו (במאמרו הנ"ל), ברד"ל, במבואו הארוך והמאלף לפרקי דר"א 'קונטרס שם האחד אליעזר', ובמלבי"ם, תורה אור, במדבר יט. מכל מקום הלכתי כאן בשיטת ר' יהושע שלהלן שאין ביהמ"ד בלא חידוש.

בחזרה לעמוד התוכן

הקשר המיוחד של רבי אליעזר לפרה אדומה מתבטא בעניינים נוספים: המובאות בשמו במסכת זו מרובות באופן יחסי.[4] לא זו בלבד, אלא שחידושיו של ר' אליעזר בפרה רובם ככולם הם לקולא בהשוואה לדברי החולקים עליו, וכפי שקבע רבי יוסי במפורש (בתוספתא פ"ט ה"ו): **'והלא אין דברי ר' אליעזר בפרה אלא להקל'** ולאפשר את הטהרה.[5] אגב, בכולם אין הלכה כמותו.

מה פשר עניינו המיוחד של רבי אליעזר בפרה אדומה?

ב. אופי תלמודו של רבי אליעזר

לימוד התורה בישראל מבוסס על מסורת הדורות ממשה רבנו, לצד החידוש והיצירה בכל דור ודור. וכך נאמר בגמרא (חגיגה ג ע"ב):

> אי מה דרבן זה מטלטל אף דברי תורה מטלטלין? – ת"ל משמרות. אי מה מסמר זה חסר ולא יתר אף דברי תורה חסירין ולא יתירין? – ת"ל נטועים, מה נטיעה זו פרה ורבה – אף דברי תורה פרין ורבין...

בין שני צדדים אלו, מסורת לעומת חידוש, עומד רבי אליעזר באופן מובהק לצד שמירת המסורת. על רבי אליעזר נאמר ש'לא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם' (יומא סו ע"ב), ולכן סירב לענות על שאלות חדשות (שם, ובסוכה כז ע"ב). מנהג זה היה בידו במסורת מרבו:

> אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי: מימיו לא שח שיחת חולין... ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם... וכן היה רבי אליעזר תלמידו נוהג אחריו...

לא בכדי הקפיד דווקא ר' אליעזר על כל הנהגותיו של רבו; ההתבטלות לתורת רבו היא יסוד מוסד במשנתו. וב'אבות דרבי נתן' (פרק ו) נאמר: 'הוי מתאבק בעפר רגליהם – זה ר' אליעזר'. לפיכך הגדיר ר' יוחנן בן זכאי את שבחו של ר' אליעזר כ'בור סיד שאינו מאבד טפה' (אבות פ"ב מ"ח), דהיינו הוא מייחס לר"א תכונה של שימור התורה במדויק, ללא תוספת וללא גירעון. אחריות הדיוק איננה רק על התלמיד אלא גם על הרב, וכך נאמר בגמרא (עירובין נד ע"ב):

> מכאן אמר רבי אליעזר: חייב אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים. וקל וחומר, ומה אהרן שלמד מפי משה, ומשה מפי הגבורה – כך, הדיוט מפי הדיוט – על אחת כמה וכמה.[6]

---

4. במסכת פרה יש 19 מאמרים של ר"א, אך מעיון בראשונים ובכתה"י ובמקבילות מסתבר שרק 16 מתוכם מאת ר' אליעזר בן הורקנוס, והיתר מאת ר' אלעזר בן שמוע, ראה להלן: הפרה כקרבן. עכ"פ זה פי שניים וחצי בהשוואה לכלל הש"ס.
5. הר"ש, פ"ט מ"ד, פירש אמירה זו באופן מקומי, ש'בפרה' היינו לאחר שנתן את האפר, ובניגוד למים מקודשים, עי"ש, ובחס"ד הצביע על דוחק הפירוש, אך גם הוא הסביר שהכוונה רק לדיני תערובת בפרה. לעומת זאת הרד"ל, בהקדמתו לפרקי דר"א, ביאר זאת על רקע העובדה שרוב דברי ר"א בפרה הם לקולא.
6. מכאן יובן מאמרו החריף, ירושלמי סוטה פ"ג ה"ד: 'ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים'. לשון 'מסירה' בחז"ל עניינה הפקדה ומתן אחריות וסמכות (בניגוד ללשון 'נתינה', עיין תרומות פ"ח מי"ב,

בחזרה לעמוד התוכן

ולא בכדי משמש משה רבנו לר' אליעזר דוגמה לדרכי הלימוד וגם לדרכי תפילה (ברכות לד ע"א). אף מצינו לו לר' אליעזר שדורש מאחרים הקפדה מיוחדת בכבוד הרב, כמבואר בגמרא (ברכות כז ע"ב):

> ותניא רבי אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו, והחולק על ישיבתו של רבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו – גורם לשכינה שתסתלק מישראל![7]

והחמיר מאוד בהוראת הלכה בפני רבו (ערובין סג ע"א):

> תניא, רבי אליעזר אומר: לא מתו בני אהרן עד שהורו הלכה בפני משה רבן... ותלמיד אחד היה לו לרבי אליעזר שהורה הלכה בפניו. אמר רבי אליעזר לאימא שלום אשתו: תמיה אני אם יוציא זה שנתו; ולא הוציא שנתו. אמרה לו: נביא אתה? אמר לה: לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי, אלא כך מקובלני: כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה.

יחסו לרבותיו מתבטא גם במאמרו במשנה (אבות פ"ב מ"י):

> רבי אליעזר אומר... והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה... וכל דבריהם כגחלי אש.

הדימוי לאש מזכיר את מתן תורה, 'וההר בוער באש' (דברים ד, יא). וכך מסופר (ירושלמי חגיגה פ"ב ה"א) על לימודו של ר' אליעזר עם ר' יהושע:

> אמר ר' ליעזר לר' יהושע: עד דאינון עסיקין בדידהון נעסוק אנן בדידן, וישבו ונתעסקו בדברי תורה... וירדה אש מן השמים והקיפה אותם... והיו הדברים שמיחים כנתינתן מסיני והיתה האש מלחכת אותן כלחיכתן מסיני, ועיקר נתינתן מסיני לא ניתנו אלא באש, וההר בוער באש עד לב השמים.

דוגמה לדרכו ולמגמתו בלימוד בנגעים פ"ט מ"ג (וכיו"ב שם פי"א מ"ז):

> שאלו את ר' אליעזר... אמר להן: לא שמעתי. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: אלמד בו? אמר לו: **אם לקיים דברי חכמים – הין**. אמר לו... אמר לו: חכם גדול אתה שקיימת דברי חכמים.

ובפסחים (לח ע"ב):

> תניא, אמר רבי אילעאי, שאלתי את רבי אליעזר: מהו שיצא אדם בחלות תודה ורקיקי נזיר? אמר לי: **לא שמעתי**. באתי ושאלתי לפני רבי יהושע, אמר לי... כשבאתי והרציתי דברים לפני רבי אליעזר,[8] אמר לי: **ברית, הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני**.

כך גם בתורה האחרונה שנשמעה מפי ר' אליעזר, כמסופר ב'אבות דרבי נתן' (פי"ט):

ביצה פ"ה מ"ג, בבא קמא פ"ד מ"ט). נראה שר"א, מתוקף אחריותו על מסירת התורה בדייקנות מדור לדור, חשש ממסירת תורה שבעל פה לאישה, שאיננה יושבת בבית המדרש ואין לה עם מי לחזור על לימודה, לאמת ולברר את מה ששמעה, והיא עלולה להעביר הלאה את הידע בצורה שאינה מדויקת.

7. יש גורסים שם 'ר"א בן חסמא', וגם יש מפרשים שמימרה זו באה לשלול רק אמירה לא נכונה בשם רבו, ועיין שיירי קרבן, נזיר פ"ז ה"א ד"ה איתוניה, שלגרסה 'רבי אליעזר' הוא לשיטתו ביומא הנ"ל.

8. זה הנוסח ברוב כתה"י, וי"ג: 'ר' אלעזר בן עזריה', וכיו"ב בירושלמי פאה פ"ו ה"ב.

בחזרה לעמוד התוכן

כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו... חמשה דברים למדנו מרבי אליעזר ושמחנו בהן יותר ממה ששמחנו בהן בחייו... **שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסיני**.

מצאנו גם שר' אליעזר מרבה להסתמך על מעשים שהיו,[9] ולא מצאנו שכך נהג ר' יהושע. ההבדל בין ר' אליעזר לר' יהושע בולט בהנהגתם כלפי חידושים ששמעו מיבנה (חגיגה ג ע"א) בעוד ר' יהושע מצפה לשמוע את החידושים ואומר 'אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש', ר' אליעזר מתרעם על חידושים שלאמיתו של דבר ידועים משכבר מן המסורת (שם, ע"ב):

פשוט ידיך וקבל עיניך... כך מקובלני מרבן יוחנן בן זכאי, ששמע מרבו, ורבו מרבו: הלכתא למשה מסיני.

ופירש ר"ח: 'כעס ר' אלעזר בשביל שא"ל נמנו וגמרו, כלומר למה נמנו, והלא הלכה למשה מסיני הוא'.[10] כך אפיין גם רבי יהושע חברו את תורתו המיוחדת של ר"א, כפי שמסופר בשיר השירים רבה (פרשה א):

ובית מדרשו של רבי אליעזר... ואבן אחת היתה שם והיתה מיוחדת לו לישיבה. פעם אחת נכנס ר' יהושע, התחיל מנשק אותה האבן ואמר: האבן הזאת דומה להר סיני, וזה שישב עליה דומה לארון הברית.

הדימוי להר סיני ולארון מביע את ייחודו של רבי אליעזר. גם הבחירה לשבת על אבן מבטאת קביעות ושימור, ושמא גם דימוי למשה רבנו, 'ויקחו אבן... וישב עליה' (שמות יז, יב). ומאחר שעיקרה של תורה הוא מה שקיבלנו ולא חידושי הדורות, הסתמך ר' אליעזר גם על 'מן השמיים יוכיחו' בתנורו של עכנאי, בניגוד לר' יהושע, ש'אין משגיחין בבת קול' ו'לא בשמיים היא' (בבא מציעא נט ע"ב), דהיינו שנתינת התורה בנבואה היא מאורע חד-פעמי, ומעתה ואילך היא מסורה לבני אדם. ולא בכדי סברו חבריו של ר' אליעזר שדווקא הוא מבין כולם ראוי לרוח הקודש (ירושלמי ע"ז פ"ג ה"א). וכך ביאר ה'חתם סופר' (תורת משה, שמות, לפרשת פרה; מהדו' ירושלים תשס"ד עמ' רז):

שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם, והטעם שנהג כן לטעמיה אזל דס"ל משגיחין בבת קול ובשמים היא, ואין יכולת ביד אדם לשנות שום דבר בשכלו בתורת ה', על כן אין לגמור משכלו ומדעתו מה שלא שמעה מרבו הלכה מסיני...[11]

ר' אליעזר לא היה מעביר על מידותיו (תענית כה ע"ב), וגם לא ביטל דעתו מפני דעת הרבים בתנורו של עכנאי. ייתכן שהטעם לכך הוא שעמדותיו היו בעיקרן על פי קבלתו מרבותיו, ועליהן לא היה רשאי להעביר.[12] מכאן מובן יחסו המיוחד של רבי אליעזר

9. סנהדרין פ"ו מ"ד, תוספתא תרומות פ"ג הי"ח, פרה פ"י ה"ב, ועי' בבא בתרא קנו ע"ב, אך עיין בעמ' א בתוס' ד"ה ר"א, שגורס 'אלעזר', ובדק"ס, ואכמ"ל.
10. יש שביאר לפ"ז את מאמר ר"א (ברכות כח ע"ב): 'מנעו בניכם מן ההגיון והושיבום בין ברכי ת"ח', שלא יחדשו מדעת עצמם (הרב מרגליות, 'מחקרים בדרכי התלמוד' עמ' מד).
11. עי"ש קשר הדברים לפרה אדומה.
12. כיו"ב בשו"ת משפט כהן, סי' צו, עמ' רט.

בחזרה לעמוד התוכן

לתורה שבכתב ולספר התורה, המשמר בדייקנות את מה שקיבלנו בסיני, כפי שאמר בשעת פטירתו (סנהדרין סח ע"א):

> נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, אמר: אוי לכם שתי זרועותיי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין.

ובמנחות לב ע"ב:

> מעשה בר' אליעזר[13] שהיה יושב על המיטה ונזכר שס"ת מונח עליה, ונשמט וישב ע"ג קרקע, ודומה כמי שהכישו נחש.

ועל כן אמרו חכמינו (סוטה מט ע"ב): 'משמת רבי אליעזר – נגנז ס"ת; משמת רבי יהושע –בטלה עצה ומחשבה'.

מצאנו גם בכמה מקומות שר' אליעזר מפרש פסוקים פשוטם כמשמעם, וחולק על דרשותיהם של ר' יהושע או ר' עקיבא, לדוגמה: בגמרא יבמות (מח ע"ב) על הפסוק 'ובכתה את אביה ואת אמה'; שם, סא ע"ב: 'זונה כשמה'; ב"ק פד ע"א: על 'עין תחת עין'; סנהדרין קו ע"א, על ביאור שם 'שטים' ו'רפידים'; ובספרא (אמור יז, יא) 'סוכות ממש'.[14] הוי אומר, על האדם להיצמד למשמעות הפשוטה ביותר של התורה ולא להעמיס עליה מסברותיו. מובן מאליו שכל התיאור הנ"ל אינו אלא מגמה כללית בלבד, ומצאנו שר' אליעזר עצמו דרש ואמר דברים 'שלא שמעתן אוזן מעולם' (אבות דר' נתן פ"ו).[15] מכל מקום, אין ספק שבתורתו של רבי אליעזר הושם דגש רב על שמירת המסורת ממשה בסיני. ממילא אין תימה שהמדרש מביע שאיפה של משה רבנו שר' אליעזר ייצא מחלציו, שכן הוא העומד על משמר תורת משה.

ג. הפרה האדומה – ותורת סיני

היכולת לחדש בתורה מתבססת על תפיסה שהתורה ניתנת להבנה אנושית. מי שבעבורו התורה היא לגמרי למעלה מן הדעת, אין לו כל אפשרות להגדיר שדין פלוני מתאים יותר או פחות למקרה מסוים. רק מי שסבור שיש ביכולתו לעמוד על סודה של תורה מסוגל גם לחדש בה. דוגמה מובהקת לכך במחלוקת רבי שמעון וחכמים על דרישת טעמא דקרא: ר' שמעון סבור שבני האדם יכולים להבין מסברתם מדוע ציווה

13. כך בכל כתה"י ובמקבילה בירושלמי ברכות פ"ג ה"ה, בדפוס ונציה וכן בתוס', מנחות שם ד"ה אסור, ובמסכת סופרים פ"ג הי"ז, ובהלכות גדולות, סי' עה, והמנהיג, הל' שבת עמ' קנו, ועוד. לפנינו בגמרות: 'אלעזר'.
14. בבבלי סוכה יא ע"ב הגרסה להיפך, ואכמ"ל.
15. חכמים שונים טרחו ליישב את הסתירה, ראה במאמרי ראיה, ח"א עמ' 204, שאמר דברים שרק הוא השכיל להבין מריב"ז, וכיו"ב הגר"ח שמואלביץ, שיחות מוסר תשל"א-תשל"ג, מהדו' תשע"ג עמ' קעד, שאמר רק דברים שלדעתו רבו היה מסכים להם. מכל מקום מסתבר שאם כל דברי ר"א היו בקבלה מרבותיו, לא היו חבריו חולקים עליו.

בחזרה לעמוד התוכן

הקב"ה ציווי מסוים, וממילא יש באפשרותם להגדיר את היקפו של הדין.[16] ממילא במתח שבין המסורת לחידוש עומדת הפרה האדומה כראיה לגישתם של בעלי המסורת: וכי יכולים אתם, הסבורים שיש לאדם יכולת להבין היטב את התורה, להסביר את הפרה האדומה? ואם אותה אינכם יודעים להסביר, שמא גם את כל התורה אינכם יודעים? אם כן, מובן הקשר בין שיטתו הכללית של ר' אליעזר לבין חשיבותה המיוחדת של פרה אדומה, המייצגת המובהקת של 'גזירת הכתוב'; ושמא משום כך הרבה ר' אליעזר לעסוק בפרה.[17] אולי זהו פשר סמיכות הפרשיות בתנחומא (חוקת סי' ח) בין המדרש על רבי אליעזר וקשרו המיוחד לפרה לבין המעשה ברבן יוחנן בן זכאי, רבו של ר' אליעזר, שנשאל לפשר הפרה האדומה וטהרתה, והשיב:

> לא המת מטמא ולא פרה מטהרה ולא המים מטהרין, אלא אמר הקב"ה: חקה חקקתי, גזרה גזרתי, אין אתה רשאי לעבור על גזרתי.

ושמעתי מידידי הרב יצחק דביר, שאפשר להסביר לאור זאת את דינו של ר' אליעזר ש'פרה בת שתיים', אע"פ שאינה ראויה לילד, משום שלדעתו 'חקה חקקתי' ואין לחדש בה דינים על פי הטעם 'תבוא האם ותקנח צואת בנה'.[18]

באופן עמוק יותר: עניינה של פרה אדומה הוא חזרת המציאות אל שורשה. הפרה האדומה מבטאת את עוז החיים ועצמתם, ושרֵפתה לאפר, 'עפר שרפת החטאת' (במדבר יט, יז), מחזירה אותה לנקודת המוצא של הבריאה, 'כי עפר אתה ואל עפר תשוב' (בראשית ג, יט), וכעת הוא נמהל במים חיים ומתחדשים. סילוק טומאת המוות מושג בחזרה לנקודה שקדמה לשכלולים האנושיים ובהתחלתה של תנועת חיים חדשה. זוהי גם תורתו המיוחדת של ר' אליעזר, הקשורה בקשר מתמיד אל שורשה השמיימי ויונקת ממנו. ובלשון ר' צדוק הכהן מלובלין (דובר צדק עמ' קפג):

> שרבי אליעזר אמר 'מן השמים יוכיחו'... דדרגא דרבי אליעזר היא דוגמת סיני, ולכן אמרו דמשה רבינו ע"ה ביקש יהי רצון שיהיה מחלציו.

ד. 'מעולם לא חידשו דבר בפרה'

ביטוי ברור לגישתו העקרונית של ר' אליעזר בפרה אדומה ניתן במחלוקת (פ"י מ"א) אם החמירו חכמים להחשיב חפץ שאינו ראוי למדרס לטמא בהיסט כאילו נטמא מדרס. רבי אליעזר הקל בזה, ובלשונו בתוספתא (פי"א ה"ב): 'ולא חידשו טומאה בחטאת', או בניסוחה של הגמרא (חגיגה כג ע"ב): 'מעולם לא חידשו דבר בפרה'.[19] המשמעות

16. ועיין בכורות ה ע"ב: 'אמר ר' חנינא, שאלתי את ר' אליעזר בבית מותבא רבא: מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? א"ל: **גזירת הכתוב היא**. ועוד, שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים...'.
17. יש לציין גם את דמיון שמו לאלעזר הכהן, שעשה את הפרה הראשונה.
18. ולא כר' איבו המופיע בהמשך התנחומא. ועיין בתורת משה, כי תשא, עמ' קצח, שעמד על כך שע"פ דעת ר"א פרה בת שתיים לא באה לכפר על העגל, עי"ש.
19. ועי' רש"ש.

בחזרה לעמוד התוכן

המעשית של משפט זה מצומצמת, כפי שביאר אביי שם: 'שלא אמרו קורדום מטמא מושב', אך הניסוח מבטא עמדה כללית שדוחה חידושים בהלכות פרה.[20] בהמשך התוספתא אף מסתייע ר' אליעזר ממעשה רב של רבן יוחנן בן זכאי:

> אמר ר' אליעזר: מעשה בשמעיה איש כפר עותני שהיה בידו לגין מלא מי חטאת והגיף את הדלת שמפתח טמא טמא מת תלוי בה, ובא ושאל את רבן יוחנן בן זכאי ואמר לו: שמעיה, צא והזה את מימיך!

עדות לחשיבותה העקרונית של מחלוקת זו במסופר בהמשך התוספתא (פ"י ה"ג):

> מעשה בר' ישמעאל שהיה מהלך אחר ר' יהושע, אמר לו: הטהור לחטאת שהסיט את המפתח שהוא טהור של תרומה מהו, טמא או טהור? אמר לו: טמא. אמר לו: ולמה?... השיאו לדבר אחר, אמר לו: ישמעאל אחי! היאך אתה קורא? כי טובים דודיך מיין או כי טובים דדיך מיין? אמר לו: כי טובים דדיך.[21] אמר לו: אין הדבר כן, שהרי חברו מלמד עליו, לריח שמניך טובים.

שיחה זהה מתוארת במשנה (ע"ז פ"ב מ"ה) בעניין איסור גבינות הגויים:

> אמר רבי יהודה: שאל רבי ישמעאל את רבי יהושע כשהיו מהלכין בדרך, אמר לו: מפני מה אסרו גבינות הגויים?... השיאו לדבר אחר, אמר לו: ישמעאל אחי! היאך אתה קורא, כי טובים דודיך...

וכבר עמדו ראשונים ואחרונים על כך שתגובת ר' יהושע איננה התחמקות גרידא אלא היא בעלת קשר פנימי לשאלת ר' ישמעאל, ובא ר' יהושע להצביע על חביבות תורה שבעל פה וגזֵרות חכמים, אע"פ שאין טעמיהן מובנים.[22] אף כאן, ר' יהושע מביע את עמדתו היסודית המנוגדת לזו של ר' אליעזר ותומכת בחידושים.

ה. הפרה כקרבן

בשולי הדברים יש לדון אם מהלכותיו של ר' אליעזר בפרה משתקפת תפיסה יסודית מסוימת בעניינה, מלבד המגמה להקל שכבר הוזכרה. כמה משיטותיו של ר' אליעזר

20. ועי' באמרי אמת, פרשת פרה תרע"ה: 'דטהרה מביאה לידי קדושה... אולם צריכים מקודם להתבטל אל השי"ת... וזה ענין אפר פרה, וביטול זה צריך להיות חשוב אצל האדם יותר מכל הדעות... וזהו שאיתא בגמרא חגיגה פרק חומר בקודש 'מעולם לא חידשו דבר בפרה', ההתחדשות באה אחר כך ממילא... וזרקתי עליכם מים טהורים וגו' ואחר כך ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם'. ושם, תרע"ו: 'בשעה שעלה משה למרום... חייך שהוא מחלציך, הה"ד ושם האחד אליעזר. אדם צריך לדעת שמעצמו לא יוכל להגיע אל הטהרה אלמלא הקב"ה עוזרו, וזהו אליעזר, שנקרא על שם כי אלקי אבי בעזרי. טהרה היא ביטול, אפר, היינו לדעת שכל מה שיש לאדם הוא מהקב"ה. וזהו שאיתא שרבי אליעזר לא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם, ואיתא מעולם לא חידשו דבר בפרה, פרה היא חוקה, שאף שאדם יודע שיש טעם בפרה צריך הוא לדעת שמעצמו אין לו כלל. וזהו דכתיב (ישעיה סד,ג) 'עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו', ר"ת אליעזר'.
21. רש"י, בע"ז כט ע"ב מפרש שההתלבטות בין לשון זכר לנקבה, 'דודייך'. במהרש"א שם לה ע"א פירוש אחר, 'דדייך', לשון דדים.
22. עיין ר"י מלוניל, על הרי"ף ע"ז יג ע"ב, ומהרש"א, ע"ז לה ע"א, שם, ודרשות הר"ן, דרוש חמישי ושביעי. וראה ר"ש, פ"י מ"א, וחסדי דוד שדנו אם המעשה בפרה היה באותו מעשה בע"ז או בפעם אחרת.

בחזרה לעמוד התוכן

מצביעות על מגמה כללית לפיה הפרה האדומה אינה דומה כלל לקרבנות: הוא מכשיר 'אתנן' ו'מחיר',[23] אין בה פסול מחשבת שלא לשמה (הקיים בחטאת במקדש) ואף שאר פסולי מחשבה,[24] וכן פסול שלא רחוץ ידיים ורגליים.[25] דא עקא, שלגבי הסברות המקלות בקדושתה של הפרה יש גרסאות חלוקות, אם בעל המימרה הוא ר' אליעזר (בן הורקנוס) או ר' אלעזר (בן שמוע). מאידך גיסא, במימרה שהיא בוודאי לר' אליעזר, הוא מודה באיסור נרבע, ואף מחמיר בו יותר מחכמים לחוש לרביעה בקנייה מגויים.[26] בעניין דעת ר' אליעזר בפ"ב מ"ג, להכשיר 'אתנן' ו'מחיר', הרמב"ם והר"ש גרסו 'ר' אליעזר', והר"ש אף דן בדברי ר' אליעזר בהשוואה לסוגיה בע"ז כג, שדנה בשיטת ר' אליעזר. אולם ברוב כתבי היד שבידינו למסכת פרה (שלושה מתוך ארבעה) הנוסח 'אלעזר'. בספרי[27] שליט הנוסח 'אליעזר', וכן בתוספתא.[28] דעת ר' אליעזר מופיעה גם בברייתא במסכת עבודה זרה (מו ע"ב) ובמסכת תמורה (ל ע"ב), אלא שבע"ז הנוסח בכל כתה"י ודפו"י 'אליעזר', ואילו בתמורה הנוסח 'אלעזר' (בדפוסים, ובחלק מכתה"י; ובחלקם כל הפסקה בגמרא חסרה לגמרי), וכן ב'כסף משנה'.[29]

בתוספות[30] נראה שנקטו שהוא ר' אליעזר, שכן הם דנים על התלבטותו של ר' אליעזר שם (ע"ז יז ע"א) על אתנן לבית הכיסא לכהן גדול (והוא ללא ספק ר' אליעזר בן הורקנוס: 'אמר לו ר"ע: רבי...') בהשוואה לשיטתו על אתנן בפרה.[31] וגם ב'משך חכמה'[32] מקשר בין שיטת בית שמאי לדרשת ר' אליעזר השמותי. לעומת זאת ב'מלאכת שלמה' צידד בגרסה 'אלעזר' על פי הגמרא בתמורה ל ע"ב:

> ת"ר: בית ה' אלהיך פרט לפרה שאין באה לבית, דברי רבי אלעזר, וחכמים אומרים לרבות את הריקועין. **מאן חכמים? אמר רב חסדא: רבי יוסי בר' יהודה היא**, דתניא, נתן לה זהב – רבי יוסי בר יהודה אומר: אין עושין ריקועין, אפילו אחורי בית הכפרת...

ומשמע שנחלק עם ר' אלעזר, בן דורו. לענ"ד אינה ראיה, ומצאנו פעמים רבות שדברי 'חכמים' מיוחסים לתנא שדעתו בעניין ידועה, בין מוקדם בין מאוחר.[33]

לעניין קולתו של ר' אליעזר בפסול פרה שלא לשמה ובשלא רחוץ ידיים ורגליים (פ"ד מ"א, ואמירתו הכללית במשנה ג: 'אין מחשבה פוסלת בפרה'), אף כאן הגרסאות

23. פ"ב מ"ג, ואף ציין ש'אינה באה לבית'.
24. פ"ד מ"א ומ"ג: 'אין מחשבה פוסלת בפרה'.
25. פ"ד מ"א.
26. לפי מסקנת הגמ' בע"ז כג ע"א; ולדעת שילא שם יש טעם נוסף, 'בני ישראל ויקחו'.
27. ספרי, כי תצא פיסקה רסא.
28. תוספתא פ"ב ה"ב.
29. כס"מ, הל' איסו"מ פ"ד הי"ח.
30. תוספות, ע"ז יז ע"א ד"ה מהו.
31. הקישור ברור יותר בתוס' ר' אלחנן שם.
32. משך חכמה, במדבר לא, נא.
33. עיין יבמות מו ע"א-ע"ב; קידושין טו ע"ב; בכורות ל ע"א; נידה ח ע"ב.

בחזרה לעמוד התוכן

חלוקות: הר"ש[34] גרס 'אליעזר', אך הרמב"ם גרס 'אלעזר'.[35] ורגליים לדבר שגרסת הרמב"ם עיקר, משני טעמים: ראשית, מפני שגרסתו במשנה א מופיעה בכל ארבעת כתה"י שבידינו, אם כי במשנה ג כתה"י חלוקים. שנית, משום שבתוספתא (פ"ד ה"ד) נאמר:

> שרפה שלא רחוץ ידים ורגלים פסולה **ור' אלעזר ור' שמעון** מכשירין, שנאמר בבואם אל אוהל מועד ירחצו מים ולא ימותו, הא אין קידוש ידים ורגלים אלא לפנים.

צירופו של ר' שמעון מתאים לר' אלעזר, בן דורו, ולא לר' אליעזר.[36]

נמצא, אפוא, שאין בידינו ראיה שר' אליעזר מפחית מתפיסת הפרה כקרבן. גם אם המימרה על 'אתנן' ו'מחיר' היא אכן ממנו, אפשר שאין בה השקפה יסודית על מעמד הפרה כקודשים, אלא רק התייחסות מקלה לאיסור 'אתנן' ו'מחיר', שאינו אלא בקודשי המקדש, כשם שלדעת חכמים זהו איסור ייחודי לחומרא, אף בחומרי הבניין במקדש (תמורה ל ע"ב).[37]

34. ר"ש, בנוסחו במשנה פ"ד מ"א ובפירושו במ"ג.
35. במהדו' הרב קאפח בפ"ד מ"א 'אלעזר', בין בנוסח המשנה בין בפירוש, ואילו בפ"ד מ"ג מופיע בנוסח המשנה 'אלעזר' ואילו בפירוש 'אליעזר'. אולם זוהי טעות הדפוס, שכן במהדורתו עם המקור הערבי הנוסח במקור הערבי 'אלעזר', וכן במהדו' דירינבורג והרב קורח. וכן מוכח מהפניית הרמב"ם במ"ג לתחילת הפרק, שבו בכל המהדורות 'אלעזר'.
36. כיו"ב העירו בקול הרמ"ז ביבמות פ"ו מ"ג ובדק"ס השלם ליבמות נו ע"ב, עמ' שכא הערה 44.
37. הדבר תלוי בשאלה אם ר"א הקל גם ביוצא דופן, כפי שאפשר להבין ממהלך המשנה בפ"ב מ"ג. הר"ש התלבט בזה, אך בתוספתא פ"ב ה"ב משמע להדיא שדיבר רק על אתנן ומחיר, כפי שציין החסדי דוד.

בחזרה לעמוד התוכן